

دریافت: مرداد ۹۴

پذیرش: آبان ۹۴

شناسایی مؤلفه‌ها و شاخص‌های سیاسی مؤثر بر مدیریت سالم با الهام از نهج‌البلاغه

ابراهیم محمدی قراسویی^۱

چکیده

مدیریت سالم و سیستم اداری سالم پیش‌نیاز هر گونه تلاش برای پیشرفت کشورهاست، و بی‌توجهی به این مسئله می‌تواند به تضییع منابع عمومی و حتی ازهم‌گسیختگی جوامع منجرشود. پژوهش حاضر، پژوهشی کاربردی است که به روش تحلیل محتوا انجام شده است و به شناسایی مؤلفه‌های سیاسی لازم برای استقرار و تداوم مدیریت سالم با الهام از نهج‌البلاغه می‌پردازد. بررسی‌ها و تحلیل‌های این تحقیق نشان می‌دهد که با توجه به نهج‌البلاغه، در بعد سیاسی ۵ مؤلفه مردم‌مداری، ارتباط مستقیم با مردم، شفافیت و پاسخگویی، عدالت محوری، و نظام قضائی مستقل و کارآمد بر استقرار و تداوم مدیریت سالم تاثیر دارند. با توجه به این که نهج‌البلاغه از منابع اصیل فرهنگ اسلامی است و با فرهنگ بومی ایران تطابق دارد؛ توجه، تمرکز و برنامه‌ریزی برای ارتقای مؤلفه‌های تحقیق حاضر می‌تواند سلامت اداری در کشور را بهبود بخشد.

واژه‌های کلیدی:

مدیریت سالم، حکومت سالم، نهج‌البلاغه، امام علی علیه السلام، مؤلفه‌های سیاسی، سلامت اداری.

۱. کارشناس ارشد مدیریت بازرگانی، مدرس دانشگاه فنی و حرفه‌ای (دانشکده قم)، حیطه مطالعاتی: سلامت اداری.

Qarasouei@shahed.ac.ir

این مقاله برگرفته از طرحی است که با حمایت دفتر تحقیقات کاربردی فرماندهی انتظامی استان قم تهیه شده است.

مقدمه

امروزه تمدن بشری و کیفیت زندگی مردم، به کیفیت و کمیت عملکرد سازمان‌ها گره خورده است و در نتیجه پیشرفت یا عقب‌ماندگی یک کشور در گرو سلامت یا فساد سازمان‌ها به خصوص سازمان‌های دولتی، که تجهیز، تخصیص، و مصرف منابع عمومی یک کشور را در دست دارند؛ بستگی دارد.

موضوع سلامت اداری و اداره و حکومت سالم همواره یکی از دغدغه‌های سیاست‌گزاران و کارگزاران دولت‌ها است و توجه پژوهشگران رشته‌های مختلفی را به خود جلب کرده است؛ زیرا که یافته‌های تحقیقاتی نشان می‌دهد که فساد اداری موجب کاهش نرخ رشد اقتصادی، گسترش فقر در جامعه، افزایش بی‌عدالتی (مقیمی، ۱۳۸۵: ۹۱)، افزایش شکاف طبقاتی، کاهش سرمایه‌گذاری (فرج‌پور، ۱۳۸۳: ۴۵-۴۳)، دور کردن افراد از فعالیت‌های مولد و استخدام افراد ناکارآمد و کنار گذاشتن افراد شایسته می‌شود (دانائی‌فرد، ۱۳۸۸: ۱۱۰-۱۰۹).

بی‌شک خلق و حفظ اداره سالم، نیاز به اصلاحات در همه ابعاد سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، و مدیریتی دارد. برای نیل به اصلاحات مذکور نهج‌البلاغه به عنوان یکی از منابع اصیل و پربرار اسلامی که حاوی نکات ارزنده و دقیق سنت حکمرانی و مدیریتی امام علی علیه السلام و حتی پیامبر(ص)^۱ است؛ می‌تواند بسیار الهام‌بخش و راهگشا باشد؛ به ویژه اینکه جامعه و فرهنگ ایرانی به نهج‌البلاغه اعتقاد و تعلق خاطر دارد و مفروضات، اهداف، روش‌ها، و راهکارهای اخذ شده از آن با فرهنگ بومی و مبانی فکری و ارزش‌های جمهوری اسلامی تناسب و تطابق دارد. چنان‌که سیاست‌های کلی نظام اداری (ابلاغی ۱۳۸۹/۱/۳۱ مقام معظم رهبری) نیز به ارتقای سلامت نظام اداری و رشد ارزش‌های اخلاقی در آن از طریق اصلاح فرآیندهای قانونی و اداری و بهره‌گیری از امکانات فرهنگی تاکید دارد.

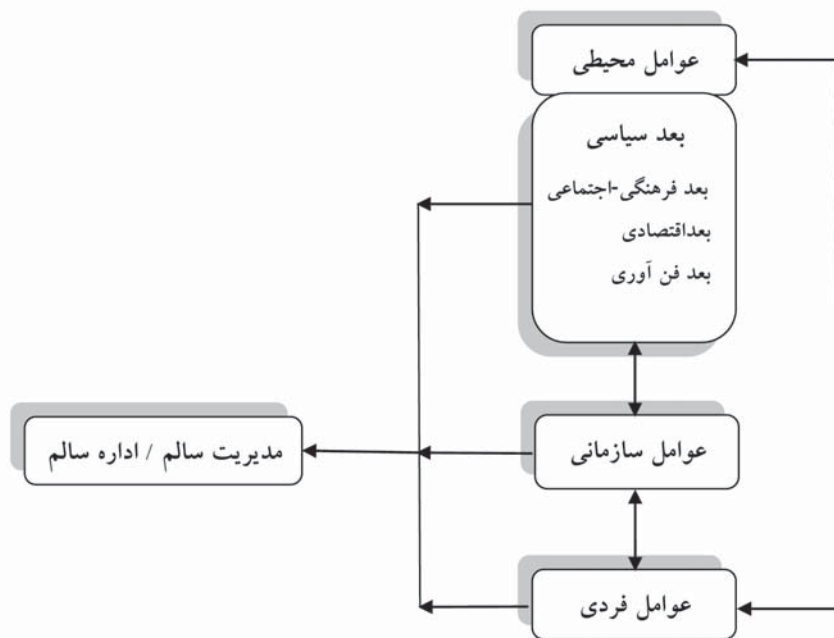
بعلاوه تحقیقات سازمان بین‌المللی شفافیت حکایت از آن دارد که وضعیت سلامت اداری در منطقه خاورمیانه تاسف‌بار است و ۸۴٪ کشورهای خاورمیانه از جمله ایران (با امتیاز ۲۵)، زیر ۵۰ امتیاز، از امتیاز کامل ۱۰۰ کسب کرده‌اند (سازمان بین‌المللی شفافیت، ۲۰۱۴) که نشان می‌دهد، تلاش برای استقرار مدیریت سالم ضروری است.

۱. زیرا که امام علی علیه السلام شاگرد، امین، و خلف صالح پیامبر(ص) بود.

در زمینه ابعاد و مولفه‌های مدیریت سالم در آموزه‌های اسلامی تحقیقات بسیار کمی انجام شده است؛ و فقط پورعزت (۱۳۹۰) عوامل و ویژگی‌های لازم برای شکل‌گیری اداره سالم در نهج‌البلاغه را بصورت کلی و بدون پرداختن به جزئیات و شاخص‌های آن عوامل ارائه کرده است؛ سایر تحقیقات انجام شده، مانند تحقیق شیخی (۱۳۹۰) یا تحقیق (حسینی و شمس، ۱۳۹۱)، به صورت کلی به عوامل و راهکارهای مبارزه با فساد در آموزه‌های اسلامی پرداخته‌اند. محقق در تحقیق حاضر، با توجه به جایگاه، اهمیت و تسلط و اولویت نسبی بعد سیاسی بر ابعاد اقتصادی، فرهنگی، و مدیریتی، همچنین لزوم اراده سیاسی حاکمیت جهت استقرار و محافظت از مدیریت سالم، بعد مذکور را مورد تمرکز قرار داده است و به ارائه مولفه‌ها و شاخص‌های سیاسی مؤثر بر استقرار و تداوم مدیریت سالم با الهام از نهج‌البلاغه همت گماشته است؛ تا راه برای ارائه الگوی بومی بهبود سلامت اداری هموارتر گردد.

سوال اصلی تحقیق: مولفه‌های سیاسی مؤثر بر استقرار و تداوم مدیریت سالم در نهج‌البلاغه کدامند؟

شکل ۱- مدل مفهومی تحقیق

مبانی نظری

سلامت اداری واژه‌ای است که در برابر مفهوم فساد اداری مفهوم‌سازی و متداول شده است، همانطور که از تعاریف جدول ذیل بر می‌آید، بیشتر تعاریف فساد اداری بر بهره‌برداری از قدرت، منابع و موقعیت دولتی برای دستیابی به اهداف شخصی و ترجیح منافع شخصی یا گروهی بر منافع عمومی تکیه و تاکید دارند؛ بنابراین مفهوم مخالف فساد اداری ناظر بر استفاده از قدرت عمومی برای کسب منافع عمومی است. (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، ۱۳۸۰، ج). مفاهیم اداره سالم یا مدیریت سالم نیز بر الگوی مطلوب [و حداقل به دور از فساد] اداره سازمان‌های اجتماعی دلالت دارند (پورعزت، ۱۳۹۰، ۱۳). مفهوم سلامت سازمانی نیز، مفهوم گسترده‌ای است که به رسیدن به اهداف سازمانی و رفع موانع پیشرفت و رشد سازمان اشاره دارد و تعریف‌های زیادی از این مفهوم ناظر بر: جو سازمانی مساعد کار مفید، سازنده و ارتقاء دهنده شخصیت کارکنان و رضایت مندی آنها؛ سیاست‌بازی و سردرگمی کمتر و روحیه و بهره‌وری بالا؛... ارائه شده است (نصیری، ۱۳۹۰، ۳۳-۲۷)؛ اما همانطور که در بالا ذکر شد در این تحقیق سلامت اداری، مفهومی در مقابل فساد اداری است و به استفاده از اختیارات عمومی برای منافع عمومی اشاره دارد.

انواع فساد

فساد از مناظر متفاوت به انواع مختلفی تقسیم می‌شود؛ در یک تقسیم‌بندی کلی فساد به سه دسته اداری، سیاسی، و مالی (یا اقتصادی) تقسیم می‌شود:

- الف - فساد اداری (فساد خرد):** فساد اداری به سوء استفاده نهادینه شده شخصی و خصوصی از منابع عمومی توسط کارمندان دولتی اشاره دارد. فساد اداری به تامین غیرقانونی و غیرشفاف منافع شخصی و خصوصی مقامات دولتی از طریق سوء استفاده در اجرای قوانین، قواعد و مقررات موجود اشاره دارد. مانند دریافت رشوه بازرسان دولتی از مغازه‌داران برای چشم‌پوشی از تخلفات جزئی. (قربانی و صدیق محمدی، ۱۳۸۷، ۷)
- ب - فساد سیاسی:** فساد سیاسی، سوء استفاده رهبران سیاسی یا مقامات دولتی منتخب مردم از قدرت دولتی برای کسب منافع خصوصی و شخصی با هدف افزایش قدرت و ثروت است. (قربانی و صدیق محمدی، ۱۳۸۷، ۶-۵)

ج- فساد اقتصادی (یا مالی): فساد اقتصادی به نقض قوانین موجود برای تامین منافع و سود شخصی اشاره دارد. (قربانی و صدیق محمدی، ۱۳۸۷، ۷)

جدول ۱- تعاریف فساد اداری

صاحب نظر	تعریف
تئوبولد ^۱ (۱۹۹۰)	فساد اداری را استفاده غیرقانونی و یا سوء استفاده از قدرت دولتی در جهت منافع شخصی (حبیبی، ۱۳۷۵، ۱۸-۱۶)
تانزی ^۲ (۱۹۹۴)	اتخاذ تصمیمات اداری تحت تاثیر منافع شخصی و روابط خانوادگی و اجتماعی را فساد اداری می‌داند (حبیبی، ۱۳۷۵، ۱۸-۱۶)
پورعزت (۱۳۹۰)	فساد اداری سوء استفاده کارکنان یک سازمان از قدرت، سازمان یا منابع آن برای میل به مقاصد شخصی است (پورعزت، ۱۳۹۰، ۱۳)
ربیعی (۱۳۸۷)	فساد اداری، تلاش برای کسب ثروت و قدرت از طریق غیر قانونی، [یا] کسب سود خصوصی با هزینه عمومی و یا سوء استفاده از قدرت دولتی برای منافع شخصی است. (ربیعی، ۱۳۸۷، ۲۹)
بانک جهانی و سازمان بین‌المللی شفافیت	سوءاستفاده از اختیارات دولتی (قدرت عمومی) برای کسب منافع خصوصی (رفیع پور، ۱۳۸۶، ۱۹).

عوامل مخل مدیریت سالم (مؤثر بر توسعه فساد اداری)

فساد اداری نیز دیگر آسیب‌های اجتماعی معلول شرایط و عوامل سیاسی، فرهنگی و اجتماعی، اقتصادی، و مدیریتی است؛ که با توجه به تمرکز مقاله بر بعد سیاسی مدیریت سالم و رعایت اختصار، فقط عوامل سیاسی ذکر می‌شوند:

۱. وجود قدرت و اختیار انحصاری مسئولین به همراه عدم پاسخگویی

(فساد) = (انحصار) + (تبعیض) - (پاسخگویی) (کلیتگار^۳، ۱۹۸۸، ۴)

1. Theobold

2. Tanzi

3. klitgaar

۲. تمرکز قدرت و ضعف سیستم مراقبه و موازنه^۱ قوای حکومتی
۳. ضعف سیستم‌های نظارت و اجراء
۴. عدم شفافیت و دسترسی به اطلاعات و درباره تصمیمات مسئولین دولتی
۵. تحمل بالای جامعه در برابر فساد و ضعف سیستم نظارت اجتماعی (بالبوآ و مدالا^۲، ۲۰۰۶، ۲)
۶. عدم مراقبت افکار عمومی از عملکرد مسئولین (مقیم، ۱۳۸۵، ۹۱)
۷. عدم ایفای نقش نهادهای مدنی در ارزیابی عملکرد نظام اداری
۸. ابهام قوانین و مقررات (فرخ‌سرشت، ۱۳۸۳، ۶۶)
۹. فقدان مطبوعات آزاد و مستقل (فرج‌پور، ۱۳۸۳، ۴۹)
۱۰. فقدان نظام‌های تضمین شفافیت، پاسخگویی و مسئولیت‌پذیری
۱۱. سیاسی شدن افراطی نهادهای عمومی
۱۲. فقدان ساز و کارهای لازم برای انتقال شکایات و خواسته‌های عمومی مردم
۱۳. وجود خط قرمزهای افراطی
۱۴. وجود سیستم قضایی ناکارآمد (سازمان ملل متحد، ۱۳۸۹، ۳۰-۱۸)
۱۵. تصدی‌گری گسترده دولتی و دولت بزرگ (قلی‌پور، ۱۳۸۴، ۱۰۴)

دلایل فساد از دیدگاه نهج البلاغه

از دیدگاه امام علی علیه السلام در سطح کلان رعایت حقوق متقابل ملت و حکومت ضامن صلاح و سلامت، جامعه و حکومت است و ستم حکومت و همچنین نافرمانی مردم از حکومت، جامعه را فاسد خواهد کرد. یعنی چنانچه حکومت حقوق مردم را رعایت نکند و یا حقوقی برای مردم قائل نباشد و به مردم ستم کند و حق مردم را ندهد و مردم نیز با فساد و رشوه حق را به دست آورند و از باطل پیروی کنند (نامه ۷۹) (دشتی، ۱۳۸۶، ۴۴۱) و در حمایت، پشتیبانی و فرمانبری از حکومت کوتاهی کرده و از تعهدات خود شانه خالی کنند؛ جامعه دچار فساد و انحراف خواهد شد (خطبه ۲۱۶) (همان، ۳۱۵). ایشان ویرانی زمین و شرایط بد زندگی مردمان را معلول غارت‌گری حاکمان و ستمگری و عدم اعتماد آنان به (دوام) آینده

1. check and balance

2. Balboa & Medalla

حکومتشان می‌دانند (نامه ۵۳) (همان، ۴۱۳). بنابراین اصلاح مردم و امور آنها در گرو اصلاح حاکمان است و اصلاح حاکمان نیز به مردم بستگی دارد؛ یعنی مردم بایستی ضمن مطالبه حقوق خود و ارشاد و نصیحت حاکمان و حکومت و همکاری با آنها در جهت صلاح و صواب، از حکومت فرمانبری و حمایت کنند (خطبه ۲۱۶) (همان، ۳۱۵).

در سطح خرد، ایشان تقوا و پاکدامنی (نامه ۵۳) (همان، ۴۰۳) همچنین فقر و عدم تامین معیشت کارمندان و قضات و دیگر کارگزاران حکومت را نیز در گرایش به فساد مؤثر می‌دانند و ضمن سفارش و بیان شایستگی‌های اخلاقی و فنی برای انتخاب کارگزاران و کارمندان به تامین معیشت و بی‌نیاز کردن آنان (همان، ۴۱۱)، به اعمال نظارت کافی و نظام پاداش بر اساس عملکرد (همان، ۴۰۷) و اقدامات انضباطی مقتضی برای جلوگیری از فساد نیز اشاره می‌کنند (همان، ۴۱۱) (نامه ۵۳).

روش تحقیق

پژوهش حاضر پژوهشی کیفی است که از روش تحلیل محتوا، برای تجزیه و تحلیل نهج البلاغه استفاده می‌کند. جامعه آماری تحقیق حاضر را، نامه‌ها، خطبه‌ها و حکمت‌های نهج البلاغه (ترجمه محمد دشتی) تشکیل می‌دهند.

برای تجزیه و تحلیل داده‌ها، نخست با توجه به ادبیات علمی مدیریت سالم، به جستجو و استخراج جملات مرتبط با پیشگیری و مبارزه با فساد در نهج البلاغه پرداخته شد (شناخت شاخص‌ها). سپس با تجزیه و تحلیل علمی و منطقی، به دسته‌بندی موارد شبیه و نزدیک به هم و شناسایی مولفه‌ها اقدام شد. پس از شناسایی مولفه‌ها، مولفه‌های مرتبط با یکدیگر به لحاظ محتوایی در ابعاد یا عوامل (سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، مدیریتی و فردی - شخصیتی) سازماندهی شدند.

شکل ۲- مدل دستیابی به شاخص‌ها، مولفه‌ها و ابعاد

یافته‌های تحقیق

عوامل سیاسی موثر بر استقرار و تداوم مدیریت سالم در نهج البلاغه

۱- جلب رضایت و محبت مردم (مردم‌مداری)

جدول ۲- موارد و استنادهای مربوط به مولفه جلب رضایت و محبت مردم

مولفه: جلب رضایت و محبت مردم
مهربانی و دوستی با همه مردم، پرهیز از خشونت و درنده‌خویی با مردم، نامه ۵۳ (دشتی، ۱۳۸۶، ۴۰۳)
علاقه و اشتیاق به عموم مردم، بخشش اشتباهات مردم و تساهل در برخورد با مردم، نامه ۵۳ (همان، ۴۰۵)
ملاحظه، درک مشکلات و مامشات با مردم در مالیات در مواقع خشکسالی و بحران‌ها، نامه ۵۳ (همان، ۴۱۳)
تکریم و احترام مردم به هنگام عطا و منع، نامه ۵۳ (همان، ۴۱۵)
پرهیز از منت گذاشتن بر مردم، بزرگ‌نمایی کارها نزد مردم و خلف وعده با آنها، نامه ۵۳ (همان، ۴۱۹)
فروتنی، مهربانی و گشاده‌رویی در برخورد با مردم، نامه ۲۷ (همان، ۳۶۳)
اهمیت جلب رضایت مردم همسنگ و هم ردیف حق و عدل، نامه ۵۳ (همان، ۴۰۵)
عزیزترین مسائل نزد مدیران در جلب رضایت و محبت مردم نامه ۵۳ (همان، ۴۰۹)
اهمیت و معیار بودن نظر (ذکر خیر) مردم درباره حاکمان، نامه ۵۳ (همان، ۴۰۳)
دعا برای داشتن عذر در پیشگاه خدا و مردم و برخورداری از ستایش مردم، نامه ۵۳ (همان، ۴۲۱)
کم کردن زحمت و تکلف مردم، نامه ۵۳ (همان، ۴۰۷)
اهمیت فراهم کردن آسایش مردم توسط حکومت، نامه ۵۳ (همان، ۴۱۷)
رفع کینه و اسباب دشمنی بین مردم، نامه ۵۳ (همان، ۴۰۵)

در دیدگاه امیرمومنان علیه السلام حکومت و مدیریت شانی الهی و مردمی دارد و بدون خواست، رضایت، حضور و کمک مردم مفهومی ندارد و تحقق نمی‌یابد و حکومت و مدیریت پیوسته بایستی از مشروعیت الهی و مقبولیت مردمی برخوردار باشند. بنابراین حکومت و مدیریت سالم متکی به خواست، بیعت، حضور و یاری مردم است (دلشاد تهرانی، ۱۳۷۹، ۹۶-۹۳) و در این نوع حکومت و مدیریت مردم صاحب حق تلقی می‌شوند و حکومت حافظ حقوق مردم و مسئول در برابر آنهاست (مطهری، ۱۳۷۱، ۱۲۸) و تحصیل رضایت معقول مردم [به همراه حق و عدالت محوری] اصل اساسی مدیریت و حکومت اسلامی است (جعفری، ۱۳۷۹، ۲۲۴).

و احسان به مردم تکلیفی و وظیفه‌ای الهی برای حاکمان و مدیران است (همان، ۲۶۶) و مدیران از اعماق قلب (مهربانی با مردم را پوشش دل خویش قرار دادن) به مردم محبت و لطف دارند و به تحصیل رضایت صوری مردم برای ادامه مدیریت بی‌دردسر بر آنها قناعت نمی‌کنند (همان، ۱۹۷). به این ترتیب منت گذاشتن و بزرگ‌نمایی در قبال انجام تکلیف و وظیفه ناموجه و نابجا است و مدیران با احسان به مردم، کم کردن مشقت‌های زندگی مردم، وادار نکردن مردم به کارهایی که به عهده آنها نیست و استقرار عدالت در جامعه خوش‌گمانی (همان، ۲۲۴)، اعتماد و رضایت مردم را جلب می‌کنند.

بنابراین حکومت و مدیریت سالم، مدیریتی مردم‌مدار است و جلب محبت و رضایت مردم از محبوبترین امور نزد حاکم و مدیران است و رضایت عامه مردم بر رضایت خواص با نفوذ ترجیح دارد و از اقداماتی که اعتماد مردم را سلب کرده و باعث رنجش و ناراحتی و به زحمت افتادن مردم می‌شود، تحذیر شده است. تا حدی که در مدیریت سالم جلب رضایت مردم از شاخص‌های موفقیت و اثر بخشی حکومت و یا سازمان است.

۲- ارتباط مستقیم با مردم

جدول ۳- موارد و استنادهای مربوط به مولفه ارتباط مستقیم با مردم

مولفه: ارتباط مستقیم با مردم
تاکید و سفارش به ارتباط بی‌واسطه با مردم، نامه ۶۷ (دشتی، ۱۳۸۶، ۴۳۳) رسیدگی به مشکلات مردم توسط حاکم که کارگزاران دیگر از حل آنها ناتوانند، نامه ۵۳ (همان، ۴۱۵) فراهم کردن فرصتهایی برای مردم تا به راحتی و بدون ترس و اضطراب مسائل و مشکلات خود را با حاکمان بیان کنند، نامه ۵۳ (همان، ۴۱۵) منع احتجاج و پنهان شدن و عدم ارتباط مستقیم با مردم و آفات و معایب آن برای حاکمان، نامه ۵۳ (همان، ۴۱۷) دسترسی آسان زیردستان به مدیر (رسیدگی شخصی به تخلفات)، نامه ۶۰ (همان، ۴۲۵)

در مدیریت سالم از آنجایی که مردم صاحب حق هستند؛ رضایت آنها یک تکلیف برای مدیران است؛ و آنها با مردم (ارباب رجوع) ارتباط نزدیک برقرار می‌کنند؛ تا بی‌واسطه و مستقیم

از کم و کیف و خروجی کار، مشکلات و نارسایی‌های آن و میزان رضایت و بازخوردهای مردم و مراجعان اطلاع پیدا کنند و در معرض دادخواهی مردم قرار بگیرند؛ نه اینکه با اطلاعات و گزارشات دست چنم که از صافی‌های مختلف گذشته اطلاعات خود را به دست آورند. به همین دلیل مدیران در نهج‌البلاغه به ارتباط نزدیک و راحت با مردم (به‌طوری که مردم بتوانند به راحتی و بدون ترس و واهمه از حق خود دفاع کنند) و خود را در معرض دادخواهی مردم قرار دادن، سفارش شده‌اند و از فاصله گرفتن و پنهان کردن خود از مردم (احتجاب) نهی شده‌اند؛ تا بر امور سازمان و جامعه اشراف اطلاعاتی داشته و مسیر ارائه بازخورد و شکایات به مدیران بسته نباشد. همچنین سفارش بر پیوند و ارتباط با راستگویان، پرهیزگاران و حق‌گویان و فاصله گرفتن از چاپلوسان و متملقین، گرفتن اطلاعات و بازخوردهای صحیح و پرهیز از اطلاعات تحریف شده، ناقص و جهت‌دار و جعلی است (جعفری، ۱۳۷۹، ۲۵۳). زیرا گرفتار شدن در دام چاپلوسان و فرصت‌طلبان و دریافت اطلاعات تحریف شده، جعلی و خوشایند مدیر و عدم ارتباط مستقیم و آزاد و با مردم می‌تواند به اطلاعات غلط، تصمیم‌گیری اشتباه، اعتماد به نفس کاذب منجر شود و در نتیجه عدم رضایت مردم و موجبات سقوط سازمان یا حکومت را فراهم آورد.

۳- شفافیت و پاسخگویی

استمرار مشارکت آگاهانه مردم در اداره جامعه هنگامی میسر است که حکومت و مسئولان در همه حال خود را موظف به پاسخگویی به عامه مردم بدانند در صورت عدم پاسخگویی مسئولین و حکومت هیچ تضمینی برای حفظ سلامت جامعه وجود نخواهد داشت و همواره احتمال دارد که حکومت طریق خود را بی‌و استبداد را در پیش گیرد (پور عزت، ۱۳۸۷، ۱۹۴). مدیریت سالم، مدیریتی صریح و صادق است، در این نوع مدیریت اصلاح امور و سامان یافتن کارها جز در پرتو راستی و صراحت میسر نمی‌شود. امیرمومنان کارگزاران خود را به شفافیت و صداقت سفارش کرده و بر این امر به طور جدی نظارت می‌کرد و به مسئولین خود آموخته بود که با مردم بر اساس قاعده اصحاب (شفاف سازی) عمل کنند، یعنی زمانی که مردم به سیاست‌ها، اقدامات و رفتار مدیران بدگمان شدند و احساس کردند که به ایشان ستمی شده یا خلاف و خیانتی صورت گرفته، مدیران موظفند با صراحت و صداقت تمام مسائل را به

طور کاملاً شفاف با مردم یا کارمندان در میان بگذارند و هیچ چیز به جز اسرار نظامی از آنها مخفی ندارند. (دلشاد تهرانی، ۱۳۹۰، ۸۳)

جدول ۴- استنادها و موارد مربوط به مولفه شفافیت و پاسخگویی به مردم

مولفه: شفافیت و پاسخگویی به مردم
درخواست و تشویق مردم به حق‌خواهی و عدالت‌خواهی و مطالبه حق و عدل از حاکم، راحت و بدون ترس خواسته‌ها و نظرات را بیان کردن، خطبه ۲۱۶ (دشتی، ۱۳۸۶، ۳۱۷)
همانا من خدا را به یاد کسی می‌آورم که این نامه به او می‌رسد، تا بسوی من حرکت کند تا اگر مرا نیکوکار یافت، یاری کند و اگر گناهکار بودم مرا به حق بازگرداند نامه ۵۷ (همان، ۳۶۱)
سفارش کارگزاران به صداقت با مردم، نامه ۲۶ (همان، ۳۶۱)
بیان معذورات و رفع بدگمانی مردم نسبت به حاکم (پاسخگویی در برابر افکار عمومی)، عذرخواهی از مردم، نامه ۵۳ (همان، ۴۱۷)
دعا برای داشتن عذر در پیشگاه خدا و مردم، نامه ۵۳ (همان، ۴۲۱)
شفافیت و عدم پنهان‌کاری (به جز اسرار جنگی)، نامه ۵۰ (همان، ۴۰۱)
رهبر جامعه باید به راستی با مردم سخن گوید خطبه ۱۰۸ (همان، ۱۴۳)

۴- عدالت محوری (حاکمیت قانون)

در منظر امیرمؤمنان علیه السلام عدالت قرار دادن هر چیزی سر جای خودش است و عدالت تدبیری برای عموم مردم (حکمت ۴۳۷) و گشایش برای عموم است (خطبه ۱۵). بر این اساس رفتار و اعمال عادلانه، رفتاری مطابق قانون هر موقعیت و شرایط است (جعفری، ۱۳۷۹، ۲۱۵-۲۱۴). امام علی علیه السلام خود سخت به حدود و حقوق پایبند بود. عدالت و عمل در محدوده قوانین، حدود، حرمت‌ها و حقوق مردم در همه عرصه‌ها به خصوص در روابط و اقدامات سیاسی، شاخص مدیریت علوی است. از دیدگاه امیر مومنان علیه السلام هیچکس حق ندارد قوانین و حدود را بشکند، خود را از قوانین فراتر بداند و برای خود امتیازات ویژه و تبعیضی به ناحق قائل باشد و اگر مواردی از ظلم و قانون‌شکنی مشاهده شود؛ بلافاصله برخورد شده و به حرمت‌شکنی و قانون‌گریزی اجازه رشد و رواج داده نمی‌شود. (دلشاد تهرانی، ۱۳۹۰، ۸۰). امیرمؤمنان علیه السلام در

پاسخ کسی که به خیال خامی تحفه‌ای برای ایشان آورده بود؛ فرمودند: به خدا سوگند! اگر هفت اقلیم را با آنچه در زیر آسمانهای آن است به من بدهند که پوست جویی را از دهان مورچه‌ای به ظلم بگیرم، چنین نخواهم کرد.

جدول ۵- استنادهای مربوط به عدالت محوری

مؤلفه: عدالت محوری
عدالت نیاز، تدبیر و راه حل برای عموم مردم، حکمت ۴۳۷ (دشتی، ۱۳۸۶، ۵۲۷)
تاکید بر بازگرداندن اموال به غارت رفته، گشایش در عدل است، خطبه ۱۵ (همان، ۳۹)
رعایت انصاف با مردم، نزدیکان و دوستان و دوری از ظلم و ستم، نامه ۵۳ (همان، ۴۰۵)
عدالت عزیزترین و با ارزش‌ترین امور نزد حاکمان، نامه ۵۳ (همان، ۴۰۹)
وظیفه حکومت در منصفانه کردن معاملات و منع احتکار و مجازات محترمان، نامه ۵۳ (همان، ۴۱۵)
وظیفه حاکم در برقراری مساوات بین افراد دور و نزدیک (هم به لحاظ قرابت و هم به لحاظ مسافت)، نامه ۵۳ (همان، ۴۱۵ و ۴۱۷)
اخذ مالیات به تناسب دوره‌های رونق و رکود، نامه ۵۳ (همان، ۴۱۳)
رعایت عدالت حتی در نگاه کردن، نماد رعایت عدالت بین مردم، نامه ۲۷ (همان، ۳۶۳)
پرهیز از ظلم حتی به اندازه گرفتن پوست جو از دهان مورچه، خطبه ۲۲۴ (همان، ۳۲۹)

۵- نظام قضایی کارآمد و مستقل

جدول ۶- موارد و استنادهای مربوط به مؤلفه سیستم قضائی کارآمد

مؤلفه: سیستم قضائی کارآمد
ذکر ویژگی‌های اخلاقی متعدد قاضی، تأکید بر تأمین معیشت قضات، نظارت شدید بر کار قضات، تکریم و ارتقای جایگاه اجتماعی قضات به حدی که کسی بر آنها اعمال نفوذ نکند، نامه ۵۳ (دشتی، ۱۳۸۶، ۴۱۱)
شایستگی‌های تخصصی قضات (استناد دقیق و به جا به سنت) خطبه ۱۷، (همان، ۴۱ و ۴۳)
معیار قرار دادن قرآن و سنت در منازعات، خطبه ۱۲۵ (همان، ۱۶۹) و نامه ۵۳ (همان، ۴۱۱)

در حکومت سالم و حق‌مدار، سیستم قضایی ضامن اجرای قانون و اصلاح عملکرد کلیه

واحدهای اجنماعی است و امکان کنترل متقابل سیستم‌های حکومتی را فراهم آورده و به تحقق نظارت مردم بر حکومت کمک می‌کند. به همین دلیل شان و منزلت قاضی در این نوع حکمرانی به صورت ویژه‌ای تعریف می‌شود (پور عزت، ۱۳۲، ۱۳۸۷-۱۳۰). به همین دلیل پس از احراز شایستگی‌های قاضی (با حوصله، حلیم، بی‌طمع، دقیق، محتاط در شبهات، حق‌طلب، تسلیم حق و زیرک) و گماردن افراد شایسته به قضاوت نیازهای مادی او را برطرف می‌کنند؛ تا دغدغه و وسوسه معیشت نداشته باشد و از چنان جایگاه اجتماعی برخوردارش می‌کنند؛ تا قدرتمندان و صاحبان نفوذ نتوانند بر او اعمال نفوذ کرده و او را از حق و عدل منحرف کنند. همچنین در این نوع مدیریت و حکومت بر عملکرد قاضی نظارت دقیق می‌کنند تا آراء و احکام قضائی از روی علم و یقین صادر شده باشد و به کتاب خدا و سنت پیامبر (ص) (و معصومین علیهم‌السلام) به درستی و در جایگاه خود مراجعه و استناد شده باشد.

جدول ۷- خلاصه مولفه‌ها و شاخص‌های بعد سیاسی

مفهوم	بعد	مولفه	شاخص‌ها
مدیریت سالم	سیاسی	۱- جلب رضایت و محبت مردم	۱-۱- مهربانی و پرهیز از خشونت با مردم
			۲-۱- بخشش و تساهل در برخورد با مردم
مدیریت سالم	سیاسی	۱- جلب رضایت و محبت مردم	۳-۱- مماشات و ملاحظه مشکلات مردم
			۴-۱- تکریم و احترام مردم
مدیریت سالم	سیاسی	۱- جلب رضایت و محبت مردم	۵-۱- خوشرویی در برخورد با مردم
			۶-۱- رضایت مردم از حاکمان
مدیریت سالم	سیاسی	۱- جلب رضایت و محبت مردم	۷-۱- به زحمت و تکلف نینداختن مردم
			۸-۱- آسایش و رفاه مردم
مدیریت سالم	سیاسی	۱- جلب رضایت و محبت مردم	۹-۱- رفع کینه و دشمنی بین مردم
			۲-۲- ارتباط مستقیم با مردم
مدیریت سالم	سیاسی	۱- جلب رضایت و محبت مردم	۱-۲- رسیدگی شخصی مدیران به دادخواهی مردم
			۲-۲- مدیران بصورت بی‌واسطه در دسترس مردم هستند

۳-۱- صداقت در بیان مسائل حکومتی ۳-۲- ادای توضیح و تنویر افکار عمومی ۳-۳- بیان معذورات برای مردم ۳-۴- احترام به افکار عمومی ۳-۵- تشویق مردم به حق خواهی و عدالت طلبی از حاکمان	۳- شفافیت و پاسخگویی به مردم		
۴-۱- اهمیت و ارزش عدالت برای حاکمیت یا مدیریت ۴-۲- اهمیت احقاق حق مردم برای حاکمیت یا مدیریت ۴-۳- کوتاه کردن دست غاصبان بیت‌المال و بازگرداندن اموال به غارت رفته ۴-۴- رعایت اصل مساوات با همه مردم ۴-۵- انصاف در تجارت و معاملات ۴-۶- اخذ مالیات متناسب با دوره‌های رونق و رکود ۴-۷- رعایت عدالت در روابط انسانی (عدالت مرادده‌ای)	۴- عدالت محوری	سیاسی	مدیریت سالم
۵-۱- شایسته‌سالاری در انتخاب قضات ۵-۲- تامین معیشت قضات ۵-۳- حفظ استقلال قضات و نظام قضایی ۵-۴- معیار قرار دادن قرآن و سنت در منازعات ۵-۵- نظارت بر عملکرد سیستم قضایی	۵- نظام قضائی مستقل و کارآمد		

نتایج و تحلیل یافته‌ها

بررسی‌های این تحقیق نشان می‌دهد که مولفه‌های سیاسی موثر در استقرار و تداوم مدیریت سالم با الهام از نهج‌البلاغه عبارتند از: از جلب رضایت و محبت مردم (مردم‌مداری)، شفافیت و پاسخگویی، ارتباط مستقیم با مردم، عدالت‌محوری (حاکمیت قانون)، و نظام قضایی کارآمد و مستقل. بنابراین حکومت و مدیریت سالم و مطلوب نهج‌البلاغه، حکومت و مدیریتی مردم‌مدار است، یعنی مردم ذی‌حق هستند و حاکمان و مدیران خدمت‌گذار و حافظ منافع آنها هستند. بنابراین آنها با مردم ارتباط مستقیم دارند و برای جلب رضایت و محبت مردم کوشش

می‌کنند و خود را در معرض دادخواهی و انتقادات مردم قرار می‌دهند و به مشکلات، نیازها و بازخوردهای مردم توجه می‌کنند و معذورات و محدودیت‌های خود را با صراحت برای مردم بیان کرده و موجبات بدگمانی مردم را برطرف می‌کنند و در برابر عملکرد خود پاسخگو هستند. همچنین در این حکومت و مدیریت، بنا بر عدالت‌محوری، قانون، محور تمام فعالیت‌ها و تصمیمات قرار می‌گیرد، قول‌ها و پیمان‌ها محترمند و از آنها تخلف نمی‌شود. و نظام قضایی نیز که قضات شایسته، مستقل و عالم در آن متصدی هستند؛ حافظ عدل، حق و منافع مردم بوده و در هر موردی و برای هر کسی (قوی یا ضعیف) با استنادات کافی و بر اساس شرع و قانون قضاوت می‌کنند و رعایت قانون و عدالت از اهداف این حکومت است و هیچ کس حق ندارد، قوانین و حدود را بشکند و برای خود امتیازات ویژه قائل باشد.

مولفه‌های به دست آمده از این تحقیق با سه مورد از عوامل مدل پورعزت (۱۳۹۰) یعنی با حساب‌پس‌دهی و انتقادپذیری، حاکمیت قانون، ارتباط مستمر با مردم، اشتراک دارد و تحقیق حاضر مولفه‌های مردم‌مداری و سیستم قضائی مستقل و کارآمد را افزون بر عوامل سیاسی مذکور در آن دارد

پیشنهادات

- الف- تعمیق و توسعه مردم سالاری دینی در راستای مردم‌مداری و پاسخ‌گویی مسئولین.
- ب- فعال تر شدن رسانه‌ها در راستای اعلان بازخوردها، انتقادات و شکایات مردم از نهادهای دولتی و وادار کردن مسئولین به پاسخ‌گویی.
- ج- فعال تر شدن رسانه‌ها در راستای دفاع از منافع عمومی و افشاگری فساد و تخلفات دستگاه‌ها و همچنین شفافیت فعالیت دستگاه‌های دولتی.
- د- بازدیدهای دوره‌ای و سرزده مسئولین از سازمانها و تماس مستقیم با ارباب رجوع برای آگاهی از کم و کیف امور.
- ه- الزام کلیه دستگاه‌هایی که از دولت بودجه دریافت می‌کنند به ارائه گزارش عملکرد سالیانه به افکار عمومی و شفاف ساختن فعالیت‌های خود.
- ز- اعمال قوانین و مقررات برای همه به ویژه صاحبان قدرت.
- ح- ارزش و هنجار شدن التزام به قانون و فراتر از قانون و مقررات عمل نکردن و عدم اعمال

سلیقه‌ای قانون و پاسخگویی مسئولین در این رابطه.

ط - اصلاح نظام قضایی با گزینش قضات متخصص و متعهد، ارائه حقوق و مزایای مکفی در شان قضات با رویکرد مبارزه با فساد، نظارت بر عملکرد قضات، تنبیه پرهزینه و عبرت‌آموز قضات متخلف، حفظ شان و نظام قضایی با عدم ورود به منازعات و دسته بندی‌های سیاسی و برنامه‌ریزی برای عدم اعمال نفوذ بر قضات.

منابع

الف - فارسی

- پورعزت، علی اصغر (۱۳۸۷). *مختصات حکومت حق مدار در پرتو نهج البلاغه*، تهران: علمی و فرهنگی.
- پورعزت، علی اصغر (۱۳۹۰). *اداره سالم به روایت نهج البلاغه*، طرحی برای مبارزه با فساد اداری، تهران: بنیاد نهج البلاغه.
- جعفری، محمد تقی (۱۳۷۹). *حکمت سیاسی اسلام*، تهران: بنیاد نهج البلاغه.
- حبیبی، نادر (۱۳۷۵). *فساد اداری: عوامل موثر و روشهای مبارزه*، تهران: انتشارات وثقی.
- حسنی، علی. شمس، عبدالحمید (۱۳۹۱). *راهکارهای مبارزه با فساد اداری بر اساس ارزشهای اسلامی*، فصلنامه اسلام و پژوهشهای مدیریتی، سال دوم، پاییز و زمستان، شماره اول، صص ۸۱-۱۰۴.
- دانائی فرد، حسن (۱۳۸۸). *چالش‌های مدیریت دولتی در ایران*، تهران: سمت.
- دلشاد تهرانی، مصطفی (۱۳۷۹). *دولت آفتاب: اندیشه سیاسی و سیره حکومتی علی (علیه السلام)*، تهران: دریا.
- دلشاد تهرانی، مصطفی (۱۳۹۰). *تفسیر موضوعی نهج البلاغه*، تهران: نشر معارف.
- ربیعی، علی (۱۳۸۷). *زنده باد فساد: جامعه شناسی فساد در دولت‌های جهان سوم*، تهران: موسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی.
- رفیع پور، فرامرز (۱۳۸۶). *سرطان اجتماعی فساد*، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور (۱۳۸۰). *مجموعه خلاصه مقالات همایش سلامت نظام اداری*، تهران.
- سازمان ملل متحد (۱۳۸۹). *کتابچه راهنمای سازمان ملل متحد درباره سیاست مقابله با فساد*، ترجمه احمد رشیدی، تهران: مرکز پژوهش و برنامه‌ریزی سازمان بازرسی کل کشور.

- سید شریف رضی (۱۳۸۶). **نهج‌البلاغه**، ترجمه محمد دشتی، شیراز: میقات نور.
- شیخی، محمد حسین (۱۳۹۰). **عوامل مؤثر بر سلامت اداری و رشد ارزش‌های اخلاقی در آن**، فصلنامه اسلام و پژوهش‌های مدیریتی، شماره دوم، صص ۹۹-۱۲۶.
- فرح‌پور، مجید (۱۳۸۱). **موانع توسعه: فقر، فساد و تبعیض**، تهران: خدمات فرهنگی رسا.
- فرخ‌سرشت، بهزاد (۱۳۸۳). **بررسی عوامل مؤثر در بروز فساد اداری به منظور ارائه الگویی جهت کاهش اثرات آن بر روند توسعه جمهوری اسلامی ایران**، فصلنامه دانش مدیریت، شماره ۶۶، صص ۶۵-۸۴.
- قربانی، عادل. صدیق محمدی، میرفرهاد (۱۳۸۷). **راهکارهای مقابله با فساد اقتصادی در ایران با تاکید بر تجربیات کشورهای موفق**، تهران: موسسه تحقیقاتی تدبیر اقتصاد.
- قلی‌پور، رحمت‌ا... (۱۳۸۴). **تحلیل رابطه حکمرانی خوب و فساد اداری**، فرهنگ مدیریت، شماره دهم، صفحه ۱۲۷-۱۰۳.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۱). **سیری در نهج‌البلاغه**، تهران: صدرا.
- مقیمی، سید محمد (۱۳۸۵). **مباحث ویژه در مدیریت دولتی**، تهران: سمت.
- نصیری، فخر السادات (۱۳۹۰). **سلامت سازمانی**، همدان: نشر چنار.

ب- لاتین

- Balboa, j. Medalla, e.m. (2006). **Anti-Corruption and Governance: The Philippine Experience**. APEC Study Center Consortium Conference. Ho Chi Minh City.

ج- اینترنتی

- klitgaard, r. (1998, march). **International Against Corruption**. Finance & Development, 3-6. available at: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/1998/03/pdf/klitgaar.pdf>
- www.transparency.org